

af Heine Andersen

Kan diskursanalyse debatteres?

Kan diskursanalyse debatteres? Anmeldelsen af bogen *Diskursanalysen til debat. Kritiske perspektiver på en populær teori-retning* (Larsen og Pedersen (red.) 2002) i *Dansk Sociologi*, nr. 1 2003 (Willig 2003) tyder ikke meget på det, idet anmeldelsen stort set var affejende og kun omtalte et enkelt af bogens seks kapitler.

Resten af selv samme nummer af *Dansk Sociologi* tyder heller ikke på det. Det var et temanummer om diskursanalyse, der ikke alene var totalt blottet for kritik af diskursanalyser, men som yderligere udmærkede sig ved at affærdige eller ligefrem nedgøre bøger, der har forsøgt at rejse en kritisk debat, ikke kun den lige nævnte, men yderligere en nyere bog, nemlig Nils Bredsdorffs *Diskurs og konstruktion – en samfundsvidenskabelig kritik af diskursanalyser og socialkonstruktivismen* (Bredsdorff 2002). Denne bogs veldokumenterede og nærgående granskninger og diagnoser affærdiges over syv sider i en kommentar af Sune Johansson (Johansson 2003).

Med sådanne summarisk affejende omtaler er der stor risiko for at bidrage til den almindelige overfladiskhed og rutinerelativisme i forhold til de alvorlige problemer, der vitterlig er til stede i store dele af diskursanalyse (og socialkon-

struktivisme). Det kompletterer dette bilde, at Johansson elegant tilslører enhver belæsthed, han måtte have i forhold til *Dansk Sociologi*, idet han undlader at referere til og dermed at tage stilling til en tidligere anmeldelse af Bredsdorffs bog (i en tidligere udgave) i tidskriftet (Andersen 2001); jeg vil derfor her henlede hans og evt. andre ikke-faste læses opmærksomhed herpå, hvis man skulle ønske at møde et andet syn på Bredsdorffs bog.

Her skal jeg så koncentrere mig om den nyeste bog, *Diskursanalyse til debat*. Bogen har et forehavende og indhold, der er for vigtigt til, at vi kan lade det blive ved den nævnte overfladiske anmeldelse. Ikke blot på grund dens indhold og den aktuelle udbredelse af de diskursanalytiske strømninger, men også fordi den slår toner an, der i det hele taget savnes som bidrag til vitalisering af en mere dybtgående og kritisk videnskabsteoretisk debat om samfundsvidenskabernes grundlagsproblemer.

Diskursanalysers filosofiske forudsætninger

Bogen er en antologi, hvor forskellige forfattere bidrager ud fra hver deres forudsætninger, og er således ikke ment som et

forsøg på en systematisk behandling af alt, hvad der kan rubriceres under betegnelsen diskursanalyse.

Antologiens vægtigste bidrag i henseende til at indløse titlens sigte er efter min vurdering filosofiprofessor Finn Collins stringente og meget velskrevne kapitel "Kritik af diskursanalysens filosofiske forudsætninger". Collin er velbevandret i emnet (med adskillige publikationer siden begyndelse af 1990'erne, et par af dem anmeldt her i *Dansk Sociologi*, også Collin 2003), og over 34 sider undersøger han centrale grundantagelser bag diskursanalyse og vurderer deres holdbarhed i forhold til en række filosofiske positioner og argumentationsfigurer. Trods diskurslitteraturens prætentiose og udfordrende filosofiske profil er dette faktisk ikke gjort før. Fokus er forholdet mellem sprog og virkelighed, der behandles både epistemologisk og ontologisk. Det sker med reference til velkendte diskursanalytiske vendinger om, at sproget "konstituerer den sociale verden" mv.; det er kapitlets store fortjeneste at præcisere centrale teser bag diskursanalyse og dernæst sætte dem på prøve ved at konfrontere dem med gennemarbejdede filosofiske argumentationsfigurer.

Udgangspunktet tages i en af diskurslitteraturens påberåbte aner, Saussure, som et centralt eksempel på en "rent konstruktivistisk semantik" (s. 196ff), og dernæst belyses emnet i relation til: konventionalisme, realisme og essentialisme (med forskellige varianter). Det vises – efter min mening overbevisende – at en rent konstruktivistisk semantik ikke er mulig; for at sproget kan få betydning, er det nødvendigt at forudsætte en virkelighed med i forvejen differentielle egenskaber. Forskelle og ligheder i virkeligheden kan ikke udelukkende være skabt af sproget, vises det, men under gennemgangen af forskellige positioner afvises omvendt enhver form for metafysisk essentialisme

(som i øvrigt ikke har haft fortalere af betydning siden middelalderen). Læseren føres frem til anbefaling af en realistisk position og en *videnskabelig* essentialisme for så vidt angår fænomener, der er underlagt naturlove. Hvad angår de menneskelige og sociale sfærer, er forholdet mere komplekst; her er Collin tilhænger af en form for nuanceret konstruktivisme, der tillægger sproget en *med*konstituerende rolle, i varierende grader, ved tolkning af intentioner bag handlinger (et standpunkt, Collin tidligere har udfoldet og argumenteret udførligt for, (fx Collin 1997)). Hvis man imidlertid afskærer sig fra at sondre mellem diskurs om intentioner og faktisk praksis og fra at tale om, at diskurser mere eller mindre korrekt indfanger en (faktisk eksisterende) social virkelighed (hvilket jo ikke alle diskursteoretikere gør), er en anden konsekvens, at *kritik* som et perspektiv for samfundsforskning mister mening.

Denne sidste pointe har jo enorm rækkevidde for samfundsvidenskabernes muligheder for at yde refleksion og kritik, men har ikke desto mindre, efter hvad jeg kan se, stort set været ignoreret i diskursanalyse. Hovedsporet i kritisk samfundsvidenskab har altid baseret sig på en eller anden variant af realisme. Sult, krig, vold, undertrykkelse, fattigdom, udbytning, klasser, ulighed osv. har i kritisk samfundsvidenskab været analyseret som realiteter, der fandtes, uanset om de var erkendt, italesat eller talt i eksistens af nogen. Hvad er nu egentlig substansen bag den aura af kritik, som diskursanalyser ofte er indhyllet i, hvis det ikke forudsættes en form for realisme?

Op og ned ifølge Sapir-Whorf-hypotesen

Også andre kapitler giver værdifulde bidrag til debatten ved at sætte diskursanalyse-antagelser på prøve i forhold til tidligere veldokumenterede resultater. Det

gælder således Peer Mylovs kapitel "Lingvistik og kognitiv relativisme". Peer Mylov (psykologiprofessor i Aalborg) vælger en kognitionspsykologisk indgangsvinkel og stiller en antagelse op til efterprøvning, som han uddrager fra Burrs kendte introduktionsbog til socialkonstruktionisme: "at den ydre og indre verden uden for sproget enten ikke eksisterer eller er af ringe betydning som en afledt størrelse" (s. 154). Burr kæder dette sammen med den klassiske Sapir-Whorf-hypotese, der – ofte med parallel-ler til Wittgenstein og Kuhn – kan tages til indtægt for en radikal sprogbetiget relativisme. Hypotesen indebærer – i en lidt løs, men for mange sikkert genkendelig, formulering, at "man i forskellige sprog lever i forskellige verdener", og det er Mylovs fortjeneste, i stedet for at holde sig på det abstrakte plan, som man som regel bevæger sig på i diskussionen, da at inddrage konkrete eksempler fra sprogvidenskabelige og kognitionspsykologiske analyser og eksperimentelle resultater vedrørende forholdet mellem sprog og kognition.

Fx gennemgår han eksempler på ord, der i sig selv har meget vidtfavnende betydninger, som først fastlægges konkret af viden om en (uafhængigt) givent omverden (præpositioner og demonstrativer af typen "på", "i", "den", "denne" mv.). Forskellige sprog rummer forskellige muligheder for at udtrykke rumlige relationer, hvilket åbner interessante muligheder for eksperimentel afprøvning af relationer mellem sprog, perception og kognition. Alt i alt taler disse *imod* Whorf-hypotesen; det er ikke sproget (alene), der bestemmer, om forsøgspersoner kategoriserer og husker på samme måde eller forskelligt.

Kapitlet slutter med kritisk, men lidt ustruktureret, at sammenholde disse resultater med kontekstualisme og relativisme i diskursanalyse, her konkret re-

præsenteret af en tekst af Dorte M. Søndergaard. Hovedkonklusionen er en afvisning af radikal kontekstualisme og fastholdelse af antagelsen om, at det er muligt at overføre viden på tværs af sprog.

Efter min vurdering er disse to kapitler bogens bedste på grund af deres fokusering, stringens og tydelige eksplicitering af, hvilke teser, der stilles til diskussion, og i kraft af den klart gennemskuelige dokumentation og argumentation. Dermed er de i høj grad befordrende for den videre debat, så man må forvente, der kommer svar.

Et lukket diskursunivers?

Et lige så klart defineret fokus har Steen Visholm (ligeledes psykolog, lektor ved RUC) i sit kapitel "Diskursanalyse og psykologi – samfundskritisk refleksion eller krypterede beretninger fra livet i Clastrum". Kritikken gælder Niklas Rose's interessante, Foucault-inspirerede bog fra 1996: *Inventing Ourselves. Psychology, Power and Personhood* (suppleret med andre tekster), der ser konstruktionen af det autonome selv som led i udviklingen af en moderne, særlig sinderig herskertechnik, og bla. indplacerer Tavistock-traditionen og gruppepsykologien i denne proces. Stilen er her noget mere polemisk og sprogbrugen i passager lidt mere løssluppen og blomstrende. Visholm kritiserer bla. Rose for mangel på et historiebegreb, der rækker ud over diskurserne, og for et for diffust og altomfattende magt- og regeringsbegreb (s.242). Han anklager ligefrem Rose for at etablere "et paranoidt univers, som lukker sig om sig selv i et Clastrum", uden reelle flugtmuligheder, og for at være blind for modtendenser og kritiske potentialer i psykologi fra historiens løb.

På mig virker Visholms kritik af Rose velargumenteret. Det mere løsslupne (men også underholdende) kommer især

i kapitlets sidste dele. Når Visholm taler om de "pubertære træk ved den Foucaultinspirerede tænkning", "den aggressivt fornærmede omnipotente attitude hos diskursanalytikere" og den "devaluerende attitude hos socialkonstruktionister", der har "mange paralleller med typiske psykologiske attituder hos unge, der netop med skuffelse har indset, at forældre hverken er overdrevent smukke, videnskæssigt omnipotente eller moralsk ophøjede", og opfordringen til at "bryde op fra det anale univers", kan man sagtens ane, hvad han har i tankerne, men måske er det et lidt for psykologiserende sidespring. Pladsen kunne med fordel i stedet være brugt til at uddybe de afsluttende bredt formulerede erklæringer om nødvendigheden for diskursanalyser af fastholdelse af ikke-identitet mellem begreb/diskurs og virkelighed og at være konkret.

Teenagere og voksne

"Teenage"-terminologien anvendes også i kapitlet af Bøje Larsen og Kristine Munkgård Pedersen, "Diskursanalyse – for tabere og teenagere". "Tabere" og "teenagere" alluderer til den afvisning eller opgivelse af moderne forestillinger om personlig myndighed og identitet, som findes i dele af poststrukturalistisk diskursanalyse. Heroverfor sættes diskursanalyse for "vindere" og "voksne", som bevarer forestillinger om myndighed og afklaring. Kapitlet giver i øvrigt en oversigt over, hvordan diskursanalysestrømninger er fremvokset, vanskeligheder ved afgrænsning og forskellige varianter. En interessant detalje fremgår af en bibliometrisk opgørelse (fig. 1, s. 16), der tyder på, at den kraftige udbredelse af diskursanalyse-publikationer foregik tidligere, fra 1980'erne, på Handelshøjskolen i København end på RUC (hvilket i øvrigt svarer til min egen erindring fra min tid på Handelshøjskolen).

I øvrigt indeholder kapitlet en kritisk gennemgang og karakteristik af fem danske eksempler på diskursanalyser, hvoraf i hvert fald de fire kan siges at have været ganske indflydelsesrige, og dermed velvalgte. De diskuteres og vurderes med hensyn til: 1) deres anvendelse af empiri, 2) antagelser om forholdet mellem diskurs og virkelighed, 3) antagelser om fremkomst og virkninger, 4) menneskeopfattelse og 5) deres opfattelser af analysernes evt. kritiske rolle. Det sker på et relativt konkret plan og uden særlig inddragelse af filosofiske begreber og baggrundslitteratur, som ellers tit danner konteksten. Det er også klart, at metodologiske og samfundsteoretiske spørgsmål kan og bør diskuteres uanset filosofiske aspekter, og det er kapitlets fortjeneste at tage fat på det på en uimponeret og respektløs måde. Diskursanalyser har ofte et uklart, distanceret og nonchalant forhold til empiri og den rolle, som empirien tillægges, og det vises også for nogle af de udvalgte eksempler. Vigtigt er det også, at kritik-begrebet sættes til diskussion. Larsens og Pedersens anke er, at der ofte på den ene side markeres en kritisk intention, men på den anden side bliver kritikken og dens grundlag ikke formuleret eksplicit, men fremstår krypteret og indirekte, udtrykt gennem tonefald og distanceringsmarkører (omtalt som "teenage-vrængning", "mistænkeliggørelsens retorik", s. 32), som forfatterne mener at finde både hos fx Torfing og – især – Søndergaard.

Kryptonormativisme

Jeg er helt enig i, at der her er tale om at særdeles ømt punkt, som i øvrigt ikke blot gælder diskursanalyser: refleksion over og eksplicitering af samfundsforskningens normative aspekter og rolle. Efter en intensiv værdifrihedsdebat, ideologikritik mv. har der bredt sig former for kryptonormativisme, evt. ikklædt distan-

cerende relativisme eller sågar et spøgelse af gammelpositivistisk værdifrihedsideal, der på den ene side tydeligt lader skinne igennem, at noget er galt, men på den anden side ikke vil sige i klar tekst, hvad det er, og specielt ikke: ud fra hvilken normativ målestok, det er galt. Problemet har mange aspekter, rækkende fra det filosofiske og erkendelsesteoretiske til det forskningsetiske og forskningspolitiske, som trænger til at blive belyst, hvilket der hermed er taget hul på.

De to resterende kapitler er mindre problematiserende og kritiske, men på andre måder interessante; dog skal de kun omtales kort. Jann Scheuers er et eksempel på en minutøs empirisk analyse, baseret på udskrifter fra medarbejder-udviklingssamtaler i en virksomhed, tolket i relation til Åkerstrøm Andersens og Borns begreber om "kærlighedsdiskurs". Scheuer mener, at man i nogen grad kan finde belæg for at læse samtalerne på denne måde, men jeg må dog sige, at jeg ikke mener, det overbevisende illustrerer angrebsdens frugtbarhed i henseende til at give ny indsigt – snarere at Luhmann-begrebsapparatet skygger for nye opdagelser.

Lars Petersens kapitel handler om identitetsdannelse og subjektbegrebet, og her bliver vi fra diskursteori ført videre til en række sociologiske og filosofiske teorier.

Som det fremgår spænder antologien vidt i emnekreds, angrebsdens måde og i vurderinger af diskursanalyser. Den tager hul på en nærgående, men stærkt påkrævet, kritisk vurdering af teoretiske strømninger, i en tid, hvor præcist adresseret og konkret faglig kritik er blevet sjælden og efterhånden opfattes som i strid mod god tone. I stedet for en overfladisk og debatdræbende affejning har vi brug for svar, der er lige så præcise og konkrete som de pointer, der findes i bogen.

Litteratur

- Andersen, Heine 2001: Anmeldelse af Nils Bredsdorff: *Diskursanalyser og diskursteorier* – og Ian Hacking: *The Social Construction of What?*. *Dansk sociologi*, nr. 2, 2001.
- Bredsdorff, Nils 2002: *Diskurs og konstruktion – en samfundsvidenskabelig kritik af diskursanalyser og socialkonstruktivismen*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Collin, Finn 1997: *Social Reality*. London: Routledge.
- Collin, Finn 2003: *Konstruktivisme*. København: Samfundslitteratur.
- Larsen, Boje og Kristine Munkgård Pedersen (red.) 2002: *Diskursanalysen til debat. Kritiske perspektiver på en populær teoriretning*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Willig, Rasmus 2003: Anmeldelse af Larsen, Boje og Kristine Munkgård Pedersen (red.) 2002: *Diskursanalysen til debat. Kritiske perspektiver på en populær teoriretning*. *Dansk Sociologi*, nr. 1, 2003.

Heine Andersen

E-mail: heine.andersen@sociology.ku.dk